

Skender Fabković o ponosu

ANA GRGIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb

agrgic@ifzg.hr

UDK 1(091)(497.5)⁴18⁴

17+159.923

37Fabković, S.

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 10. 10. 2021.

Prihvaćeno 12. 11. 2021.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.47.2\(94\).2](https://doi.org/10.52685/pihfb.47.2(94).2)

Sažetak

U članku raspravljam o knjizi Skendera Fabkovića *Nešto o ponosu i njegovih srodnicih* iz 1892. godine. Glavna Fabkovićeva nakana u toj knjizi je praktična: on želi ukazati na važnost ponosa za individualni i kolektivni razvoj. Ipak, njegova rasprava sadrži i nekoliko zanimljivih teoretskih uvida o podrijetlu i strukturi ponosa: tretiranje ponosa kao u biti odnosa prema vlastitom ja, insistiranje na društvenom podrijetlu ponosa i njegovo isključivo pozitivno vrednovanje. Njihov se izvor, u širokom smislu riječi, može pronaći kod Davida Humea. Stoga se Fabkovićeva knjiga može promatrati i kao doprinos hrvatskoj filozofiji 19. stoljeća.

Ključne riječi: Skender Fabković, David Hume, društvo, pedagogija, ponos, vrlina

Uvod

Skender Fabković (Samobor, 7. svibnja 1826. – Krapina, 6. svibnja 1905.) objavio je 1892. godine knjigu *Nešto o ponosu i njegovih srodnicih*.¹ Iako je od 1849. do 1851. uz pedagogiju u Pragu studirao i filozofiju, to je jedini Fabkovićeve filozofski spis. Njegova je spisateljska djelatnost uglavnom bila usmjerena na područje pedagogije i hrvatskog jezika te socijalnih i ekonomskih pitanja.² K tome, Fabkovićeve najvažniji doprinos hrvatskoj pedagogiji

¹ (Zagreb: Knjigotiskara i litografija C. Albrechta), 1892, 87 pp.

² Od ostalih njegovih knjiga mogu se spomenuti *Metrični sustav: priprava za praktičnu porabu u školah i uredih* (Zagreb: Hrv. pedagogijski književni zbor, 1872); *Pučke priče za odrasliju mladež* (Zagreb: Hrvatski pedagogijsko-književni zbor, 1884); *Moje zabavice: i. dakanje; ii. naopako rabi se genitiv; iii. trpne izreke* (Zagreb: troškom piščevim, 1900); *Divkonjic i druge priče* (Zagreb: Savez hrvatskih učiteljskih društava, 1943). Preveo je spis *Ob uzgoju*

i kulturi ipak se temelji na njegovu praktičnom radu, ne samo kao uglednog učitelja (u Rijeci, Virovitici, Karlovcu i Zagrebu) nego i kao utemeljitelja ili pokretača važnih strukovnih udruga, kao što su Učiteljska zadruga i Hrvatski pedagoško-književni zbor, ili kao jednog od organizatora Prve opće hrvatske učiteljske skupštine (1871). U tim se funkcijama, kao i u nizu kraćih radova objavljenih u časopisu *Napredak* (čiji je urednik bio od 1866, kada ga je i kupio, do 1873, kada ga je preuzeo Hrvatski pedagoško-književni zbor), istaknuo kao širitelj liberalnih ideja, zagovornik potrebe za reformom školstva i pedagoških metoda općenito te kao promicatelj hrvatskoga jezika. Zbog svega toga danas ga, uz njegovu suprugu Mariju Fabković, smatramo jednim od najistaknutijih hrvatskih pedagoga 19. stoljeća.³

Ipak, *Nešto o ponosu i njegovih srodnicih* prikazuje nam Fabkovića i kao ličnost koja zaslužuje svoje mjesto i u povijesti hrvatske filozofije. Na primjer, Davorin Trstenjak o Fabkoviću i toj njegovoj knjizi kaže sljedeće:

»Nije on bio učenjak prvoga reda, ali je u njemu bila jezgra filozofije. On je filozofski mislio, a umjetnički osjećao. Bio je pravi praktični filozof u svom mišljenju i životu. <...> Napisao je prekrasno filozofsko djelo 'O ponosu', a ima uzgojnu i moralnu tendenciju. Nije njemu bilo toliko do toga, da taj predmet osvjetli psihološkim svijetlom, koliko do toga, da na popularni i zanimljivi način pokaže čitatelju, što je ponos i što je ponosan čovjek.«⁴

Iako Fabković, doduše, svoj spis ne karakterizira izričito kao filozofski, možemo ga slobodno karakterizirati kao takvog, zbog barem dva razloga. Kao prvo, zato što, kako ću nastojati pokazati, on sadrži niz filozofski zanimljivih uvida, a kao drugo, zato što je tema ponosa standardno obrađivana u filozofskoj i, dijelom, teološkoj tradiciji.⁵ Fabkovićeva bi se rasprava mogla karakterizi-

Nikole Tommasea (Zagreb: Hrvatski pedagogijsko-književni zbor, 1887), kao i *Didaktiku* J. A. Komenskoga (Zagreb: Hrvatski pedagogijsko-književni zbor, 1871; prevoditelj nije naznačen, ali je to vjerojatno bio Fabković; usp. Ante Vukasović, »Utjecaj J. A. Komenskog na pedagoška i kulturna stremjenja u Hrvatskoj«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 12 (1986), pp. 163–175, na p. 166).

³ O Fabkovićevu djelu usp. prije svega Davorin Trstenjak, *Fabković Skender i Marija* (Zagreb: Izdanje knjižare Čelap i Popovac, 1919); Dragutin Franković, Mihajlo Ogrizović, Dragutin Pazman (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871–1971* (Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1971); Mihajlo Ogrizović, *Likovi istaknutih pedagoga 1: Ivan Filipović, Marija i Skender Fabković* (Zagreb: Školske novine; Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 1980). Usp. i Mihajlo Ogrizović, *Marija Fabković: prilog povijesti hrvatskog učiteljstva* (Zagreb: Školske novine, 1973).

⁴ Trstenjak, *Fabković Skender i Marija*, p. 62 i p. 80.

⁵ O tome usp. Tara Smith, »The Practice of Pride«, *Social Philosophy and Policy* 15 (1998), pp. 71–90; Ulrich Steinworth, *Pride and Authenticity* (London: Palgrave Macmillan, 2016), naročito pp. 3–115; Kevin Timpe, Neal A. Tognazzini, »Pride in Christian Philosophy and Theology«,

rati i kao psihološka, jer iako je formalno razgraničenje filozofije i psihologije nastupilo 1879. godine, kada je Wilhelm Wundt osnovao prvi institut za eksperimentalnu psihologiju, Fabković te dvije discipline očito ne razlikuje.

Fabkovićevu knjigu o ponosu treba promatrati prvenstveno u svjetlu njegovih širih prosvjetiteljskih nastojanja. Uvjeren da je individualni i kolektivni ponos pretpostavka napretka i boljitka pojedinca i društva, Fabković želi obraniti njegovu važnost, opisati preduvjete njegova razvoja te oblike i posljedice njegova zatiranja, osobito u kontekstu socijalnih i političkih prilika u Hrvatskoj koncem 19. stoljeća. Iako ne nudi nikakvu sustavnu psihološku ili filozofsku teoriju samog fenomena ponosa, iz njegovih se raštrkanih i nesustavnih napomena ipak može izvući neka donekle zaokružena slika o tome kako razumije tu emociju i njezino mjesto u čovjekovu psihološkom ustroju. U ovom ću članku izdvojiti nekoliko teoretski zanimljivih Fabkovićevih uvida i nastojati pokazati da se u njihovoj pozadini nalazi zanimljiva, iako sasvim nerazvijena, teorija ponosa.

Fabkovićev »plemeniti ponos«

Fabkovićeva je rasprava podijeljena u četiri poglavlja. U prvom poglavlju, »Nešto o ponosu i njegovih srodnicih« (pp. 3–35), Fabković daje svoj opis osjećaja ponosa: njegova nastanka, strukture i važnosti za pojedinca i društvo. U drugom poglavlju, »Što prieči razvijanju plemenitoga ponosa?« (pp. 36–69), nalazimo njegove refleksije o hrvatskom društvu koncem 19. stoljeća, osobito o socijalnim odnosima. Riječ je o svojevrsnoj skici preduvjetâ za razvoj nacionalnog ponosa i analizi glavne zapreke njegovu razvoju, koju Fabković pronalazi u neznanju ili pak djelovanju protivnom znanju. U trećem poglavlju, »Pozna li naša liepa knjiga ponosa?« (pp. 70–84), navodi nekoliko primjera opisa ponosa kod pisaca kao što su Andrija Kačić Miošić, Ivan Gundulić, Petar Preradović, Luka Botić i dr. Naposljetku, kratko završno poglavlje »Tumačić rieči« (pp. 85–87) daje kratka objašnjenja i primjere uporabe izraza kao što su »ponos«, »dika«, »ponositi se«, »dičiti se«, »gizdati se« itd. Teoretski je najzanimljivije prvo poglavlje, na koje ću se ovdje najviše oslanjati.

Fabković svoju raspravu započinje iznimno konciznim opisom psihološkog mehanizma koji se nalazi u osnovi ponosa:

»Razumom shvatim potrebu nečega, to mi srdce očuti pak i zaželi; to dobro nastojim imati. Za to imanje napregnem svu svoju snagu, vazda misleći o toj stvari. Kada postignem stvar, radujem se, – pak, omjerujući u tom nastojanju

u: J. Adam Carter, Emma C. Gordon (ur.), *The Moral Psychology of Pride* (London – New York: Rowman & Littlefield, 2017), pp. 211–234.

sebe s drugimi, vidim se naprednim, možda i naprednijim. – U toj svojoj svijesti slobodno se razigram, – slobodno se i ponosim plodom radnje svoje.«⁶

Svaka namjerna ljudska radnja, prema tome opisu, nastaje kao ishod kombinacije razumskog i požudnog aspekta ljudske svijesti. To je standardan način na koji se u filozofskoj tradiciji objašnjava djelovanje: ono se shvaća kao proizvod interakcije između razuma (to jest, suda, vjerovanja ili mišljenja) i želje. Na prvi pogled, Fabković prvenstvo daje razumu, koji, kako on to opisuje, najprije utvrđuje potrebu za nečim, bilo za nekim predmetom bilo za određenom vrstom djelovanja, da bi se tek potom javila želja za zadovoljenjem te potrebe. No u daljnjoj raspravi ta racionalistička pretpostavka ne igra nikakvu ulogu, niti je Fabković igdje podrobnije razrađuje. U svakom slučaju, ona i nije važna u objašnjenju ponosa.

Ponos je, u prvom redu, osjećaj zadovoljstva onim što je ostvareno u djelovanju. No to ne može biti sve što je uključeno u ponos. Osoba može biti zadovoljna kućom koju je izgradila, djecom koju je podigla ili pravednom radnjom koju je učinila, a da pritom izostane osjećaj ponosa: ona može samo osjećati zadovoljstvo, radost, ushit i sl. zbog onoga što je ostvarila ili učinila. Da bismo mogli govoriti o ponosu, mora biti prisutna i neka vrsta odnosa između ostvarenoga ili učinjenoga i same osobe, to jest njezina jastva. »Tko može reći: ‘*to je moje*’, a to pošteno stečeno, taj se može ponositi svojim.«⁷ Drugim riječima, osoba mora imati svijest o tome da je ono što je ostvareno ili učinjeno *njezino* ili, možemo tako kazati, da je u predmetu ili radnji na neki način ostvarena i ona sama. Zato Fabković govori u tome da kad čovjek postigne ono što je naumio, tada stječe svijest o sebi kao naprednijoj osobi, i tek tada se može govoriti da se ponosi onim što je ostvario ili učinio.

No Fabković jasno daje do znanja da za ponos nije dovoljno ni to, naime zadovoljstvo zbog ostvarenog predmeta ili učinjene radnje i svijest o tome da je riječ o *mojem* postignuću. U gornjem citatu ističe da za postignućem slijedi omjeravanje sebe s drugima, to jest neka vrsta svijesti o mjestu onoga što je osoba ostvarila – i, posljedično, svijesti o njezinoj vrijednosti kao osobe – u društvenom kontekstu. Malo kasnije tako tvrdi da je izvor ponosa svojevrсно društveno natjecanje:

»[k]oristno je spravljivati sebe s drugimi; koristno je omjerivati svoja djela, čine s istim drugih. *Kvintilijan* kaže: ‘*Tko sebe neomjeruje s drugimi, precjenjuje i uzdiže sebe.*’⁸ Takov je bahatac, kojemu su svi drugi <u> svem nižji, dakle ne-

⁶ Skender Fabković, *Nešto o ponosu i njegovih srodnicih*, p. 3.

⁷ *Ibid.*, p. 4.

⁸ Navod je iz *Institutio oratoria* 1.2.18.

dostojni omjerivati se njime. Takmenje neprotivi se duhu kršćanskoga uzgoja. Ako je već pobjeda u takmenju mladeži majkom plemenitu ponosu <...>.⁹

Stoga bi se moglo kazati da su, prema Fabkovićevu opisu, za javljanje ponosa potrebne tri stvari. Prvo, potrebno je neko čovjekovo postignuće. Tu spadaju krajnje različite vrste stvari. To su, prije svega, ishodi fizičkih ili mentalnih radnji: pokretna i nepokretna imovina (»gibiva i negibiva svojina«, p. 3), bila ona velika i važna ili sasvim neznatna (p. 8), ali i vlastite misli i osjećaji, sloboda i život (p. 4). Predmeti ponosa mogu biti i prijatelji, preci ili domovina (p. 26), a najvažniji predmet ponosa jesu djeca: »al je najplemenitiji ponos, koji se očituje s uvjerenja, da si je tko uzgojio porod svoj što razumnije i što bolje.«¹⁰

Drugo, potrebna je svijest o tome da su svi ti raznoliki predmeti uistinu *moji*. Stoga ponos nije samo osjećaj nego i vrsta spoznaje, »čista i prava spoznaja svojih dobrih čina«.¹¹ Moglo bi se kazati i da je ponos spoznaja vlastitog ja, dakle nekakav oblik samosvijesti. Štoviše, ponos je moguć i u odsutnosti vanjskog predmeta na koji je usmjeren:

»Čovjek može izgubiti plod svojega truda ne svojom krivnjom, već tuđjom, recimo, nesrećom. Čime da se ponosi tada? *Sam sobom*. Takov može izreći častno: kada mi je već nestalo sve stečevine moje, ostadoh ipak jošte *Ja*, koji kanim i nadalje raditi pošteno za sebe i za druge.«¹²

Čovjek se, dakle, može ponositi sam sobom ako je zbog neke vanjske nedaće izgubio ono što je izvorno bio predmet ponosa. Na primjer, izvorno je bio ponosan na svoju kuću koju je izgradio: osjećao je zadovoljstvo ishodom svoga truda i imao je svijest o tome da je on njegov te da u tom smislu afirmira njegovo jastvo. No ako mu kuća potom izgori u požaru, onda može biti ponosan samo na sebe, jer je on bio taj koji je izgradio kuću. Ipak, to ne može značiti da ponos prema sebi nije nazočan i u prisutnosti predmeta – i dok kuća postoji, čovjek je ponosan i na sebe i na kuću.

Naposljetku, i možda najvažnije, za javljanje ponosa nužni su drugi. Jer ponos, kako smo vidjeli, nastaje iz omjeravanja sebe s drugima. Dakle, mogu biti zadovoljna onim što sam učinila, i to može u meni izazvati osjećaj radosti i ushićenja zato što je to *moje* djelo. Ali to još nije ponos. Ponos nastaje tek ako svoje djelo stavim u usporedbu s drugima, ako od drugih mogu s pravom očekivati odobravanje onoga što sam učinila. Ponos koji osjećam prema kući koju sam sagradila rezultat je ne samo mogeg osjećaja zadovoljstva prema

⁹ Skender Fabković, *Nešto o ponosu i njegovih srodnicih*, p. 9.

¹⁰ *Ibid.*, p. 4.

¹¹ *Ibid.*, p. 7.

¹² *Ibid.*, p. 7.

sebi i prema ishodu moga truda nego i usađenosti i mene i mojega djela u neki društveni kontekst. Izostanak prepoznavanja od strane drugih, prema takvu shvaćanju, povlači za sobom i izostanak onoga što Fabković opetovano naziva »plemeniti ponos«. U tome uvidu nalaze se dvije vjerojatno najoriginalnije zamisli Fabkovićeve opisa ponosa.

Kao prvo, ponos je, prema Fabkoviću, proizvod društva, a ne prirode:

»Ponos nije čedo naravi, već ga radjaju odnošaji društveni, uzgoj, kojim dolaze ljudi do sviesti, da čovjek ima prvu nagradu u svojoj duševnosti za svoje dobre čine, kojimi se ujedno smije ponositi, dičiti svim pravom.«¹³

Ponos je određena vrsta svijesti o tome da čovjek zaslužuje nagradu u prešutno pretpostavljenom društvenom natjecanju: on je sagradio kuću, ponosi se njome i samim sobom, zato što se na taj način izdiže među ostalim pripadnicima društva. Zato Fabković ističe da u odgoju za ponos, koji treba osobito njegovati u školi, važnu ulogu igra natjecanje – shvaćeno u širokom smislu riječi – te da je pobjeda u natjecanju, kako smo vidjeli, »majkom plemenitu ponosu«. Zato je ponos i određena vrsta motivatora, poticatelja na buduće dobre radnje. Fabković tako tvrdi da je čovjek bez ponosa poput stroja, ne samo zato što on nema svijesti o sebi i vlastitim postignućima nego, prije svega, zato što takav čovjek mehanički obavlja poslove bez ikakva motiva za daljnjim djelovanjem (usp. pp. 4–5). Ponos predstavlja poticaj za djelovanje zato što je neka vrsta nagrade – nagrade postignute u omjeravanju sebe s drugima, u društvenom natjecanju u činjenju dobrih djela i stvaranju vrijednosti.

Kao drugo, Fabković o ponosu govori isključivo kao o vrlini. U čitavoj raspravi on pod ponosom razumije ono što naziva »plemeniti ponos«, dakle pozitivan osjećaj vrijednosti sebe i svojih postignuća koji poistovjećuje s vrlinom, i sasvim zanemaruje činjenicu da se o ponosu može razmišljati i na drukčiji način. Naime, ponos se u dobrom dijelu filozofske i napose teološke tradicije shvaćao kao nepoželjna karakteristika: kao pretjerano i neopravdano isticanje vlastite vrijednosti, to jest kao oholost, bahatost i taština.¹⁴ Velik dio razloga za to treba tražiti u kompleksnoj strukturi ponosa kao, u najširem smislu riječi, osjećaja zadovoljstva što ga osoba ima prema samoj sebi. Uzet u tako širokom smislu, ponos se može shvatiti kao nešto što obuhvaća spektar različitih emocija i stavova. Na jednom kraju spektra jest ono što Fabković naziva plemenitim ponosom ili pak ono što se u aristotelovskoj tradiciji naziva velikodušnošću (*megalopsychia*, *magnanimitas*), a na drugom su pak oholost (*superbia*) i taština (*vanitas*). K tome, kompleksna struktura ponosa očituje se i u činjenici

¹³ Ibid., p. 3.

¹⁴ Usp. o tome npr. u: Tara Smith, »The Practice of Pride«, pp. 71–75.

da je riječ o emociji koja je, s jedne strane, emocija usmjerena prema sebi, a, s druge, emocija usmjerena prema drugima. Drugim riječima, ponosna je osoba, s jedne strane, usmjerena na vlastito jastvo i njegovu vrijednost, ali je, s druge, usredotočena i na usporedbu svoje vrijednosti s drugima.¹⁵ Budući da »ponos« upućuje na kontinuum koji omeđuju različite emocije i stavovi, ne čudi što u tradiciji nalazimo krajnje raznorodne opise i karakterizacije ponosa. Čak i David Hume, koji visoko cijeni ponos i praktički poistovječuje vrlo osobu s ponosnom osobom, s jedne strane jasno razlikuje ponos i pretjerani ponos ili taštinu, ali s druge strane to dvoje ponekad u konceptualnom smislu poistovječuje.¹⁶

Kod Fabkovića je drukčije. On o ponosu ne razmišlja kao o kontinuumu, i ne pretpostavlja da se plemeniti ponos može izroditi u pretjerivanje i oholost. Naprotiv, bahatost i oholost su suprotnosti ponosu i sasvim drukčije vrste osobina: »[b]ahatac baha se svojim čini, svojim imanjem, svojim svojstvi u obće, zaslugami svojih pradjedova; al ujedno prezire svakoga, koji neima tih njegovih vrlina«.¹⁷ Bahatost, dakle, ne uključuje samo pretjerano pozitivno vrednovanje svojih postupaka i svoje imovine nego i prezir prema drugima. Ona stoga nije tek pretjerani ponos, nego umanjivanje vrijednosti drugih.

Ipak, Fabković priznaje da između ponosa i oholosti postoji tanka veza (p. 10). Ona je rezultat činjenice da podrijetlo ponosa treba tražiti u društvenoj interakciji koja, kako smo vidjeli, ima oblik svojevrsnog natjecanja i u kojoj se »pobjeditelj znade <...> i uzoholiti, znade i prezirati pobiedjenoga«.¹⁸ Stoga se ponos koji se javlja kao svijest o vlastitoj vrijednosti u situaciji društvenog natjecanja lako pretvori u svoju suprotnost. No to je, prema Fabkoviću, osobina starijih; kod mladih, nasuprot tome, ne nalazimo takvu sklonost jalu, zavisti i natjecateljskoj bahatosti. Stoga su za Fabkovića odgoj i dobar obrazovni sustav ključni za razvoj plemenita ponosa.

¹⁵ Usp. Yvette van Osch, Marcel Zeelenberg, Seger M. Breugelmans, »The Self and Others in the Experience of Pride«, *Cognition and Emotion* 32 (2018), pp. 404–413.

¹⁶ Usp. David Hume, *A Treatise on Human Nature. A Critical Edition*. Vol. 1, ur. D. F. Norton, M. J. Norton (Oxford: Clarendon Press, 2007), npr. 2.1.2.6; 2.1.10.10; usp. Lorenzo Greco, »On Pride«, *Humana.Mente* 35 (2019), pp. 101–123, p. 110 i b. 14. Šire o odnosu ponosa i taštine kod Humea usp. u Enrico Galvagni, »Hume on Pride, Vanity and Society«, *The Journal of Scottish Philosophy* 18 (2020), pp. 157–173.

¹⁷ Skender Fabković, *Nešto o ponosu i njegovih srodnicih*, p. 26. »Prekorakni među čista i plemenita ponosa, eno te na tlu pogibeljne taštine, prčenja, obiesti, oholosti, nadutosti, bahatosti i hvasti, orijašenja« (p. 86). Pod »srodnicima« ponosa koje Fabković spominje u naslovu svoje knjige treba prvenstveno shvatiti te osobine koje su mu zapravo oprečne.

¹⁸ Skender Fabković, *Nešto o ponosu i njegovih srodnicih*, p. 8.

Mogući izvori Fabkovićeve opisa

Fabković se u svojoj raspravi ne poziva na filozofsku i teološku tradiciju razmišljanja o ponosu, niti svoje stavove zasniva na nekim širim teoretskim pretpostavkama. Naprotiv, oni su prije svega rezultat njegove refleksije o uobičajenom ponašanju ljudi i njihovim običajima, kao i o aktualnim socijalnim prilikama, pri čemu se često poziva na primjere iz povijesti i književnosti. Selektivno navodi pojedine retke iz Biblije (pp. 32–35) kako bi potkrijepio svoju tvrdnju da »[p]onositi se svojim dobrimi djeli, takmiti se s drugimi za razne dobrinje, pak primati od drugih pohvale i slavu za svoje vrle čine, dopuštaju i priznavaju prvi tumačitelji nauka Isukrstova«,¹⁹ zanemarujući dugačku tradiciju kršćanskih autora koji ponos, kao ništa drugo nego oholost, smatraju ozbiljnim grijehom. Stoga njegovu raspravu ne možemo okarakterizirati kao dublju teoretsku razradu pojma ponosa. No nešto takvo i nije Fabkovićeve nakana. Njegova prvenstvena nakana jest afirmiranje pojma ponosa kao u socijalnom i političkom te u odgojnom smislu poželjne karakteristike i cilja. U socijalnom i političkom smislu, ponos – kako društveni tako i individualni – je važan zato što je pretpostavka razvoja i, osobito u hrvatskom kontekstu, izlaska iz duhovne i materijalne neimaštine. Fabković poručuje da »[n]arod ponosan neklone duhom, niti postaje plazavicom u neprilikah i nesrećah.«²⁰ Nacionalni ponos, kao neka vrsta svijesti zajednice, osobito nižih društvenih slojeva, o vlastitoj vrijednosti, temelj je čvrstog, stabilnog i pravednog društva. U individualnom smislu, ponos se stječe odgojem, za što je neophodan, u prvom redu, dobro uređen odgojno-obrazovni sustav. Razvoj »plemenitog ponosa« kod mladih pretpostavlja takav sustav u kojemu se osobita pozornost posvećuje kako već spomenutom zdravom natjecateljskom duhu tako i pravednom odnosu učitelja prema učenicima, koji se očituje prvenstveno u jednakom tretmanu svih, bez obzira na njihov društveno-ekonomski položaj.

Osvrnemo li se, ipak, na filozofsku tradiciju koja se odražava u Fabkovićevoj raspravi, mogli bismo konstatirati da je njegov opis ponosa najbližiji opisu koji nalazimo kod Humea u njegovoj *Raspravi o ljudskoj prirodi*, u prvom dijelu druge knjige »O strastima« i trećem dijelu druge knjige »O moralu«. U osnovi Humeove ponešto komplicirane teorije ponosa leži zamisao da je ponos (poput poniznosti, taštine, ljubavi, mržnje, zavisti itd.) takozvana neizravna emocija. Za razliku od izravnih emocija (poput želje, radosti, straha, nade itd.), neizravne emocije ne nastaju izravno od dobra ili zla, ugone ili neugode, nego je za njihovo javljanje uz to potrebna, kako kaže Hume, »konjunkcija drugih

¹⁹ Ibid., p. 32.

²⁰ Ibid., p. 8.

kvaliteta«.²¹ Za javljanje ponosa nije dovoljan osjećaj ugone izazvan prizorom na lijepu kuću koju sam sagradila. Potrebno je još nešto, a to je ideja *mene* koja sam je sagradila. Ja sam objekt ponosa, a lijepa kuća je njegov uzrok. Kako kaže Hume:

»Stoga moramo povući razliku između uzroka i predmeta tih strasti [tj. ponosa i poniznosti]; između one ideje koja ih pobuđuje i onoga na što one usmjeravaju svoj pogled kada su pobuđene. Ponos i poniznost, jednom kad su pobuđeni, neposredno skreću našu pozornost na nas same i to smatraju svojim krajnjim i konačnim predmetom; no kako bi se pobudili, potrebno je još nešto: nešto što je svojstveno jednoj strasti i ne proizvodi obje u istom stupnju. Prva ideja koja je predstavljena umu jest ideja uzroka ili produktivnog principa. Ona pobuđuje strast koja je s njom povezana; a ta strast, kada je pobuđena, skreće naš pogled na drugu ideju, ideju jastva. Ovdje je dakle strast smještena između dviju ideja, od kojih je jedna proizvodi, a druga je njome proizvedena. Stoga prva ideja predstavlja *uzrok*, a druga *predmet* strasti.«²²

U konačnici, prema Humeu, ponos, kao i druge neizravne emocije, počiva na »dvostrukoj relaciji ideja i utisaka«.²³ U slučaju ponosa koji osjećam zbog kuće koju sam izgradila, imamo relaciju između ideje kuće koju sam izgradila i ideje sebe, s jedne strane, i, s druge, relaciju između utiska ugone koju izaziva kuća i ugone koja je dio moga ponosa zbog nje.

Iz Fabkovićevih raštrkanih, nesustavnih i sigurno nedomišljenih opaski o strukturi ponosa ne možemo a da ne uočimo da se njegove osnovne zamisli o osnovnim crtama temelje na Humeovim. Slično bi se moglo kazati i za neke druge Fabkovićeve uvide, kao što je onaj o društvenom podrijetlu ponosa ili o njegovoj motivacijskoj prirodi, što ga čini korisnim za pojedinca i za društvo.²⁴ Isto vrijedi i za Fabkovićevo generalno tretiranje ponosa kao isključivo pozitivne emocije, koju gotovo poistovjećuje s vrlinom. Ipak, bilo bi pretjerivanje kazati da Fabković svoje stavove crpi izravno iz Humea, zbog barem dva razloga. Kao prvo, nije jasno je li on uopće čitao Humea. Kako sam spomenula, Fabković je u Pragu studirao i filozofiju, a osobit je utjecaj na njega ostavio pedagog, liječnik i znanstvenik Karel Amerling (1807–1884), kod kojega je slušao pedagogiju u učiteljskom zavodu Budeč. No o samom sadržaju Fabkovićevih studija ne znamo dovoljno da bismo odatle izvlačili ikakve zaključke.

²¹ David Hume, *Treatise* 2.1.1.4.

²² *Ibid.*, 2.1.2.4.

²³ *Ibid.*, 2.1.5.

²⁴ Usp. o tome Greco, »On Pride«, naročito pp. 107–108; usp. npr. Hume, *Treatise* 3.3.2.8: »[u] vođenju života za nas nije ništa korisnije od primjerena stupnja ponosa, koji nas čini osjetljivim na vlastitu vrijednost te nam pruža pouzdanje i povjerenje u sve naše projekte i pothvate.«

Drugo, i važnije, njegov opis ponosa nije dovoljno razrađen da bismo mogli pronaći ikakvu nedvosmislenu vezu s filozofskom tradicijom. Iako se zamisao da ponos uključuje odnos i spram predmeta i spram vlastita jastva te insistiranje na pozitivnoj vrijednosti ponosa mogu u krajnje širokom smislu odrediti kao humeovske, one nisu specificirane u toj mjeri da bismo mogli tvrditi da imaju humeovsko podrijetlo.

Zaključak

Nešto o ponosu i njegovih srodnih predstavlja nam Fabkovića kao praktičnog filozofa – praktičnog u tom smislu što svojim čitateljima želi poručiti da bez jasne svijesti o vlastitoj vrijednosti nema individualnog i kolektivnog napretka te ih uputiti kako na načine na koji se taj napredak može postići tako i na načine na koje se on može pokušati zatomiti. Takvih je praktičnih uputa bogato osobito drugo poglavlje knjige, u kojemu govori, između ostaloga, o važnosti znanja i njegovoj primjeni, praznovjerju, kockanju, lijepom odijevanju itd. No unatoč činjenici da joj je namjera u prvom redu u tom smislu praktična, Fabkovićeva rasprava ipak, kako sam nastojala pokazati, sadrži nekoliko zanimljivih i originalnih uvida u psihološki i filozofski važan fenomen ponosa. To osobito vrijedi za Fabkovićevu analizu ponosa kao, u osnovi, odnosa prema vlastitom ja i njegovoj vrijednosti, njegovo insistiranje na društvenom, a ne prirodnom podrijetlu ponosa, pri čemu središnju ulogu ima odgoj kao svojevrsno kultiviranje zdrave kompetitivnosti, kao i shvaćanje ponosa kao isključivo pozitivnog fenomena. Stoga ona predstavlja doprinos hrvatskoj filozofiji 19. stoljeća i ima svoje mjesto u korpusu hrvatske filozofske baštine.²⁵

Skender Fabković on Pride

Summary

In this article I discuss Skender Fabković's book *Something About Pride and Its Relatives* from 1892. Fabković's main intention in this book is practical: he wants to stress the importance of pride for individual and collective development. Nevertheless, his discussion also contains several interesting theoretical insights into the origins and structure of pride: the understanding of pride as, essentially, the person's relation to her self, the insistence on its social origin, and treating it as a positive value. The source

²⁵ Rad je izrađen uz potporu Hrvatske zaklade za znanost u sklopu projekta »Razvoj karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti« (DOK-2020-01-4459). Na korisnim sugestijama za poboljšanje teksta zahvaljujem recenzentima i Ivani Skuhala Karasman.

of his insights, in the broadest terms, can be found in philosophy of David Hume. Therefore, this book can be considered as a contribution to the Croatian philosophy of the 19th century.

Key words: Skender Fabković, David Hume, pedagogy, pride, society, virtue

